

ks. Jan Józef Janicki

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Zabytkowe organy w Polsce na znaczkach Poczty Polskiej

Organy barokowe bazyliki Katedralnej pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Pelplinie

Poczta Polska w dniu 16 września 2017 r. wprowadziła do obiegu znaczek pocztowy w formie bloku, o wartości 11,00 zł, w emisji zatytułowanej: „Zabytkowe organy w Polsce”. Na znaczku, na tle wnętrza świątyni, zostały przedstawione organy barokowe bazyliki Katedralnej pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Pelplinie.

Autorką projektu znaczka jest artystka Marzanna Dąbrowska, a autorem rytu – artysta Przemysław Krajewski. Znaczek wydrukowano techniką offsetową i stalorytniczą, na papierze fluorescencyjnym, w nakładzie 100 tysięcy sztuk. Format znaczka to: 51 x 79 mm, format bloku: 75 x 100 mm.

Uroczysta „premiera” znaczka w formie bloku nastąpiła w dniu 16 września 2017 r. podczas Jarmarku Cysterskiego w Pelplinie, tuż po oficjalnej inauguracji tegoż jarmarku. Wraz ze znaczkiem została wydana koperta Pierwszego Dnia Obiegu (FDC), datownik okolicznościowy i czarnodruk w nakładzie 10 00 sztuk¹.

Pelplin to niewielka miejscowość na Pomorzu Gdańskim, słynąca m.in. z jedynej w Polsce dwutomowej Biblii Gutenberga, najcenniejszej wśród dotąd istniejących na świecie. To w niej jest widoczny na 46 karcie pierwszego tomu ślad przewróconej czcionki. Od połowy XIII w. aż do początku wieku XIX mieściło się w Pelplinie opactwo cystersów. W roku 1824 przeniesiono tam z Chełmży stolicę biskupią prastarej diecezji chełmińskiej, a w 1992 r. utworzono diecezję pelplińską. Trwałym pomnikiem m.in. kulturotwórczej działalności cystersów pozostał ceglany zespół zabudowań klasztornych z dominującym nad miastem gotyckim kościołem. Dzisiejsza katedra pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w 1960 r. otrzymała tytuł bazyliki mniejszej.

¹ Por. http://www.filatelistyka.poczta-polska.pl/sklep_pl/index.php5, 7.10.2017.

Okazałym dziełem pielęgowanej przez cystersów sztuki organmistrzowskiej są barokowe organy, zbudowane przez Jana Jerzego Wolffa w latach 1677–1680, usytuowane w południowym ramieniu transeptu. Całe wyposażenie instrumentu z wiatrownicami mechaniczno-zasuwkowymi, elementami traktury mechanicznej oraz piszczałkami poszczególnych rejestrów, mieści się w ustawionej na murowanej części chóru szafie głównej i w pozytywie przednim, wkomponowanym w środkową część wysuniętego do przodu drewnianego wielobocznego chóru. Obok ośmiorejestrowego zespołu, umieszczonego w pozytywie przednim, pozostałe części 42-rejestrowego zespołu dźwięku, tj. instrumentu zasadniczego, rzadko spotykanego pozytywu czołowego i pedału, mieszczą się w szafie głównej. Odpowiednikami poszczególnych zespołów dźwięku są trzy klawiatury ręczne z „krótką oktawą”, umieszczone w prostokątnym wykroju, wraz z metalowymi kluczami rejestrowymi i klawiaturą nożną, w dolnej części obudowy szafy. Zespół czterech klinowych miechów mieści się w tylnej części chóru, poza szafą. Mateuszowi Schollerowi z pobliskiego Gniewu przypisywane są trójwieżowe struktury głównego prospektu i pozytywu, oddzielone pośrednimi płaszczyznami piszczałkowymi, zwieńczone rzeźbami Matki Bożej Wniebowziętej na pozytywie i ponadnaturalnej wielkości Chrystusa na szczycie, wraz ze złożonym ornamentem płaskorzeźbionych wici roślinnych, girland, wolut i szyszek.

Z uwagi na wielokrotne przebudowy organy zatraciły swoje pierwotne brzmienie. W 2000 r. ks. prof. Jan Bernard Szłaga, biskup diecezji pelpińskiej, powołał Komitet Odbudowy i Konserwacji Organów. W latach 2001–2003 przeprowadzone zostały prace rekonstrukcyjno-organmistrzowskie – przez Józefa i Zdzisława

Mollina z Odrów. Również za sprawą ks. Stanisława Grunta, byłego dyrektora ekonomicznego diecezji, i dzięki wieloletnim staraniom Mariana Dorawy, odkrywcy zamalowanej dyspozycji rejestrów, prace rekonstrukcyjne i renowacyjne przywróciły instrumentowi utracone brzmienie oraz wartość obiektu barokowego, stawiając go znów w czołówce barokowych organów Europy².

Rola znaczka pocztowego w życiu społecznym³

Znaczek pocztowy, zakorzeniony w kulturze europejskiej od 175 lat, pomimo istnienia w naszych czasach poczty elektronicznej i frankatury mechanicznej, spełnia w życiu ludzi i społeczeństw ważną rolę. Uważa się, że znaczek umożliwia wzajemną wymianę myśli i wartości, przypomina dzieje państw i narodów oraz jest odbiciem aktualnych stosunków społecznych, ekonomicznych oraz ustroju politycznego. Ze znaczka można odczytać i rozpoznać elementy duchowego dziedzictwa narodu, w tym też jego religijności też stosunku do religii. Znaczek ponadto zwraca uwagę na postacie i doniosłe wydarzenia i jest w stanie wywołać głębokie przeżycia, a także wzruszenia u oglądających, które łączą ludzi i budują swoistą ludzką solidarność⁴. W zbiorach znaczków o tematyce patriotycznej i religijnej odzwierciedla się miłość do Ojczyzny oraz wiara i miłość Kościoła; znajomość dziejów ojczyństw oraz znajomość tradycji i dziejów Kościoła. Znaczki o tematyce religijnej pokazują „wszczepienie w długi łańcuch pokoleń dających autentyczne świadectwo o Bogu i Jego dziele zbawienia urzeczywistnionym w Jezusie Chrystusie”⁵.

Wszyscy, którzy zbierają i rozpowszechniają znaczki, mające „bezpośredni związek z wartościami wiary i ją obwieszczające”, stają się „apostołami, ponieważ dzisiaj ludzom, poszukującym i walczącym”, wskazują na Boga, „źródło wszelkiego światła, najgłębszą przyczynę i centrum wszelkiego istnienia”, a równocześnie obwieszczają wszystkim „orędzie o niezgłębionym bogactwie Chrystusa (Ef 3, 8)”⁶.

² Tekst tego fragmentu pochodzi ze strony internetowej: <http://pelplin.pl/pelplinskie-organy-na-znaczku>, 7.10.2017.

³ Por. *Zabytkowe organy w Polsce*, „Pro Musica Sacra” 14 (2016), s. 165–166.

⁴ Por. J. J. Janicki, *Królowa Jadwiga w filatelistyce*, „Analecta Cracoviensia” 29 (1997), s. 519; W. Chrostowski, *Papież Pielgrzym. Jan Paweł II na znaczkach pocztowych świata 1978–1990*, Warszawa 1991, s. 10.

⁵ W. Chrostowski, *Filatelistyka – środkiem ewangelizacji współczesnego świata*, w: Polski Związek Filatelistów – Zarząd Okręgu w Kielcach, *Krajowa Wystawa Filatelistyczna „Totus Tuus – Kielce '91”*, Kielce 1991, s. 8.

⁶ Papież Paweł VI do uczestników IV Kongresu Światowej Federacji Stowarzyszeń Filatelistycznych Świętego Gabriela (09.1972), [cyt. za:] B. Michalak, *Archanioł Gabriel. Patron pocztowców i filatelistów*, „Filatelist” 50 (2003), s. 9.

W zbiorach znaczków o tematyce patriotycznej i religijnej odzwierciedla się miłość do Ojczyzny oraz wiara i miłość Kościoła; znajomość dziejów ojczyństw oraz znajomość tradycji i dziejów Kościoła. Znaczki o tematyce religijnej pokazują „wszczepienie w długi łańcuch pokoleń dających autentyczne świadectwo o Bogu i Jego dziele zbawienia urzeczywistnionym w Jezusie Chrystusie”⁷.

Z historii organów⁸

Organy, które instrukcja *O muzyce w świętej liturgii* Świętej Kongregacji Obrzędów z 1967 r. określa jako „tradycyjny instrument muzyczny, którego brzmienie ceremoniom kościelnym dodaje majestatu, a umysły wiernych porusza do Boga i spraw niebieskich”⁹, pojawiły się w kościołach Europy w VII w., na terenie Anglii. Papież św. Witalian I (657–672) pozwolił na używanie organów w liturgii, w celu wspierania wspólnotowego śpiewu wiernych¹⁰. Król Pepin Mały (†768) umieścił w kościele w Compiègne organy, które otrzymał od cesarza bizantyjskiego Konstantyna Kopronymosa. Karol Wielki (†814) polecił zbudować organy dla katedry w Akwizgranie (Aachen), wzorując się na otrzymanych od władcy arabskiego Harun-al-Raszyda. Od czasu, kiedy G. Benevento z Wenecji zbudował w 825 r. organy dla cesarza Ludwika Pobożnego (†840), budownictwo organowe w Europie zaczęło się szybko rozwijać i rozpowszechniać. Wymownym tego świadectwem jest list papieża Jana VIII (872–882) do biskupa Frezyngi, w którym prosi o przysłanie mu organów „wraz z dobrze przygotowanym organistą do ich obsługi”¹¹. W VIII/IX w. organy były niewielkich rozmiarów, można je było przenosić (portatyw); składały się z 10 dużych klawiszy i 20 ołowianych piszczałek. W X w. organy powiększono przez dodanie drugiej klawiatury i większej liczby piszczałek, tak aby służyły do podawania tonu przy śpiewie gregoriańskim, do podtrzymywania śpiewów podczas różnych procesji, a w czasie modlitw brewiarzowych (oficjum) pełniły rolę drugiego chóru¹². Dzięki takim praktykom postępowało „usamodzielnienie się” organów, które zaczęto używać podczas większych uroczy-

⁷ W. Chrostowski, *Filatelistyka – środkiem ewangelizacji współczesnego świata*, dz. cyt., s. 8.

⁸ Ta część niniejszego komunikatu jest powtórzeniem tego, co Autor (ks. J. J. Janicki) napisał w *Zabytkowe organy w Polsce*, dz. cyt., s. 166–169.

⁹ Święta Kongregacja Obrzędów, *Instrukcja „Musicam sacram” „O muzyce w świętej Liturgii” (Instructio de musica in sacra Liturgia)* (5.03.1967), nr 62; zob. *Instrukcja Episkopatu Polski „O muzyce liturgicznej” po Soborze Watykańskim II* (8.02.1979), nr 28.

¹⁰ Por. T. Sinka, *Organy w liturgii Kościoła*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 51 (1998), s. 209; *Leksykon liturgii*, oprac. B. Nadolski, Poznań 2006, s. 1127.

¹¹ T. Sinka, *Organy w liturgii*, dz. cyt., s. 209.

¹² Por. T. Sinka, *Organy w liturgii*, dz. cyt., s. 210; *Leksykon liturgii*, dz. cyt., s. 1127.

stości, świąt i ważnych wydarzeń kościelnych, jak np. święcenia biskupie Brunona w katedrze w Kolonii w 953 r., kiedy to grały organy. Mimo że jeszcze w XII w. organy były technicznie instrumentem słabo rozwiniętym, to jednak podobały się zarówno wiernym jak i duchowieństwu; wielu komentatorów tamtego czasu nie szczędziło pochwał pod adresem organów, a ich brzmienie porównywali do muzyki aniołów¹³. Te i inne świadectwa z tego okresu pokazują, że organy „włączały się” do liturgii, stając się także wyrazem radości duchowych ludu Bożego; organy „przejęły rolę starotestamentalnych instrumentów towarzyszącym śpiewom psalmów”¹⁴. Z biegiem lat i wieków udoskonalane organy stawały się instrumentem liturgicznym, umieszczanym w prezbiterium, w pobliżu ołtarza, aby lepiej można było służyć sprawowanej liturgii i jej uczestnikom. Znaczący tej problematyki piszą, że „wysoka sprawność techniczna organów barokowych oraz jakość ich brzmienia stwarzały zachętę dla kompozytorów, którzy tworzyli wówczas wspaniałe fugi, toccaty, preludia czy chorały. Komponowano również małe przygrywki nawiązujące do melodii gregoriańskich i pieśni kościelnych. [...] W kościele organy pomagały się modlić nie tylko wspólnym śpiewem, ale można było także medytować czy adorować Jezusa przy dźwiękach organów grających solo”¹⁵.

Święty Pius X (1903–1914) w *motu proprio Tra le sollecitudini* (22.11.1903) pisał, że jakkolwiek „właściwą muzyką kościelną jest tylko sam śpiew, niemniej jednak dozwolony jest także śpiew z towarzyszeniem organów”; „ponieważ zaś śpiew powinien zawsze mieć pierwszeństwo, to organy i inne instrumenty powinny tylko po prostu podtrzymywać go, a nie zagłuszać”; „gra na organach [...] nie tylko powinna być wykonana wedle właściwości tego instrumentu, ale powinna nadto posiadać wszystkie zalety prawdziwej muzyki kościelnej”¹⁶.

Papież Pius XI (1922–1939) stwierdził, że organy to „właściwy instrument muzyczny w Kościele, przekazany przez pokolenia poprzednie, który dla dziwnej swej mocy i majestatu uznany został za godny zespolenia się z obrzędami liturgicznymi, by towarzyszyć śpiewowi, albo też gdy chór milczy, wygrywać piękne melodie”¹⁷.

W encyklice *Musicae sacrae disciplina* o muzyce kościelnej papież Pius XII (1939–1958) napisał, że organy mają w świętych obrzędach pierwszeństwo przed

¹³ Por. T. Sinka, *Organy w liturgii*, dz. cyt., s. 210; *Leksykon liturgii*, dz. cyt., s. 1127.

¹⁴ T. Sinka, *Organy w liturgii*, dz. cyt., s. 211.

¹⁵ T. Sinka, *Organy w liturgii*, dz. cyt., s. 211.

¹⁶ Pius X, *motu proprio „Tra le sollecitudini” o muzyce świętej* (22.11.1903), nr 15–16. 18 (tłumaczenie w: G. M. Suñol, *Zasady śpiewu gregoriańskiego*, tłum. F. M. Koziura, Poznań 1957, s. 222).

¹⁷ Pius XI, konst. apost. *Divini cultus sanctitatem* (20.12.1928), nr VIII (tłumaczenie w: *Leksykon liturgii*, dz. cyt., s. 1127; T. Sinka, *Organy w liturgii*, dz. cyt., s. 212). Por. G. M. Suñol, *Zasady śpiewu...*, dz. cyt., s. 232.

wszystkimi innymi instrumentami. „Dźwięki ich bowiem nadzwyczaj harmonizują ze świętymi pieśniami i obrzędami, dodając im przedziwnej wspaniałości i przepychu. Wzniosłością (powagą) zaś swoją i słodczą organy wzruszają serca wiernych, napełniają je jakby niebiańską radością i mocno pociągają ku Bogu i rzeczom wyższym”¹⁸.

Sobór Watykański II (1962–1965) w konstytucji o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium* (4.12.1963) na temat organów powtórzył myśli papieża Piusa XII: „W Kościele łacińskim organy piszczałkowe należy mieć w wielkim poszanowaniu jako tradycyjny instrument muzyczny, którego brzmienie potęguje wzniosłość kościelnych obrzędów, a umysły wiernych porywa ku Bogu i rzeczywistości nadziemskiej” (KL nr 120).

Na koniec tej krótkiej historii organów należy stwierdzić, że jak dotychczas organy zostały nazwane „instrumentem liturgicznym” jedynie w przed soborowej instrukcji Świętej Kongregacji Obrzędów *O muzyce sakralnej i liturgii* z 1958 r.¹⁹, gdzie zapisano: „Właściwym i uroczystym instrumentem liturgicznym [podkreślenie – J.J.J.] Kościoła łacińskiego były i pozostają nadal organy klasyczne, czyli piszczałkowe” (nr 62). I dalej: „Organy przeznaczone do użytku liturgicznego, choćby i małe, winny być artystycznie wykonane i zaopatrzone w te głosy, które są odpowiednie do użytku sakralnego. Zanim zaczną się ich używać, należy je poświęcić i pilnie strzec jako rzeczy święte” (nr 63). W instrukcji czytamy ponadto: „Gra organowa towarzysząca czynnościom liturgicznym winna być starannie dostosowana do charakteru okresu lub dnia liturgicznego, do natury tych obrzędów, a także do ich poszczególnych części” (nr 66).

Księga *Obrzędy błogosławieństw* zaleca, by „ze względu na ścisłe powiązanie organów z muzyką i śpiewem w czasie czynności liturgicznych i nabożeństw” pobłogosławić organy przed oddaniem ich do użytku liturgicznego. W uzasadnieniu tego obrzędu stwierdza się, iż organy „otaczane są w Kościele łacińskim szczególnym poszanowaniem, ponieważ organowy akompaniament śpiewu czy też sama muzyka organowa nadaje obrzędowi uroczysty charakter, potęguje uwielbienie Boga, sprzyja modlitwie ludu i wznosi dusze do Boga”²⁰.

¹⁸ Pius XII, enc. „*Musicae sacrae disciplina*” o muzyce kościelnej (25.12.1955), (tłumaczenie w: G. M. Suñol, *Zasady śpiewu...*, dz. cyt., s. 256; por. T. Sinka, *Organy w liturgii*, dz. cyt., s. 213; *Leksykon liturgii*, dz. cyt., s. 1127).

¹⁹ Święta Kongregacja Obrzędów, *Instrukcja o muzyce sakralnej i liturgii* (3.9.1958), nr 61–63. 66, [cyt. za:] T. Sinka, *Organy w liturgii*, dz. cyt., s. 213; I. Pawlak, *Organy – instrument liturgiczny*, „*Liturgia Sacra*” 1–2 (1996), s. 85.

²⁰ *Obrzęd błogosławieństwa organów*, w: *Obrzędy błogosławieństw dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 1994, s. 116. Modlitwa błogosławieństwa w końcowej części brzmi: „Prosimy Cię [Boże], pobłogosław + te organy, aby nasze hymny pochwalne jeszcze godniej

Koperta Pierwszego Dnia Obiegu (FDC)²¹

brzmiały przed obliczem Twojego majestatu. Niech nasze uwielbienia i prośby, wspierane dźwiękiem organów, wznoszą się ku Tobie w doskonałej jedności. Przez Chrystusa, Pana naszego” (tamże, s. 121). W *Agendzie liturgicznej diecezji opolskiej* druga część modlitwy poświęcenia organów brzmi: „W tej uroczystej chwili prosimy Cię [Boże]: pobłogosław + te organy, aby rozbrzmiewały ku Twojej chwale i aby porywały nasze serca ku Tobie. A jak wiele piszczałek łączy się w harmonijne akordy, tak pozwól i nam, członkom Twojego Kościoła, jednoczyć się we wzajemnej miłości braterskiej, abyśmy kiedyś mogli śpiewać wieczny hymn chwały przed Twoim Majestatem razem z aniołami i wszystkimi Świętymi. O to prosimy przez Chrystusa, Pana naszego” (*Poświęcenie organów*, w: *Agenda liturgiczna diecezji opolskiej. Nabożeństwa, poświęcenia i błogosławieństwa*, Opole 1981, s. 430n).

²¹ Por. http://www.filatelistyka.poczta-polska.pl/sklep_pl/index.php5, 7.10.2017.